

לא ירבה לו סוסים

א. בהמשך הפרשייה התורה אוסרת על המלך להרבות סוסים, נשים, כסף וזהב (דברים ז, טז-יז):

רק לא ירבה לו סוסים ולא ישיב את העם מצרימה למען הרבות סוס וה' אמר לכם לא תספון לשוב בדרך הזה עוד: ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו וכסף וזהב לא ירבה לו מאד.

נפתח באיסור על ריבוי הסוסים ונלך בו מעט. השאלה הראשונה היא שאלת הטעם והקשר בין שני חלקי הפסוק, 'רק לא ירבה לו סוסים ולא ישיב את העם מצרימה למען הרבות סוס'. רש"י מסביר (שם):

לא ירבה לו סוסים - אלא כדי מרכבתו, שלא ישיב את העם מצרימה, שהסוסים באים משם. כמה שנאמר בשלמה, ותעלה ותצא מרכבה ממצרים.

מהו טעם האיסור לפי רש"י? מה היחס בין שני חלקי הפסוק?

טעם האיסור הוא החשש שריבוי הסוסים יוביל לשליחת אנשים למצרים, המקום שבו נמכרו אז הסוסים.

כהבנה זו עולה מדברי הגמ' בסנהדרין (כא):

ואמר רבי יצחק: מפני מה לא נתגלו טעמי תורה - שהרי שתי מקראות נתגלו טעמן נכשל בהן גדול העולם. כתיב לא ירבה לו נשים, אמר שלמה: אני ארבה ולא אסור, וכתיב ויהי לעת זקנת שלמה נשיו הטו את לבבו. וכתיב לא ירבה לו סוסים (ולא ישיב את העם מצרימה), ואמר שלמה: אני ארבה ולא אשיב וכתיב ותצא מרכבה ממצרים בשש.

ב. הרמב"ן הקשה על פירוש רש"י (שם):

לא ירבה לו סוסים - אלא כדי מרכבתו כדי שלא ישיב את העם מצרימה, שהסוסים באים משם... לשון רש"י. והוקשה לי בזה, כי אמרו בירושלמי בסוף סנהדרין (סוף פ"י) לשיבה אי אתה חוזר (לגור במצרים) אבל אתה חוזר לסחורה לפרקמטיא ולכבוש הארץ, ואם ישלח המלך ויקנה משם הסוסים והרכב סחורה היא זו ומותר.

מהי קושיית הרמב"ן על פירוש רש"י?

לפי רש"י טעם האיסור הוא החשש שריבוי הסוסים יגרום לשליחת אנשים למצרים לצורך קנייתם, ואז אותם אנשים יעברו על האיסור לשוב למצרים. אולם, הליכה למצרים שמטרתה סחורה כלל אינה כלולה באיסור! התורה אסרה רק השתקעות ודירה ולא ביקור זמני שמטרתו סחורה, וא"כ המסחר בסוסים לא יכשיל באיסור ירידה למצרים!

פרשן רש"י, **רבי אליהו מזרחי**¹, התמודד עם השאלה (שם):

שהסוסים באים משם... כלומר, ואם ירבה לו סוסים, יהויב מזה שישלח אנשים להתישב שם, כדי שיהיו שולחים לו הסוסים, מאחר שהויתם שם. ואם כן מה שהוקשה לו להרמב"ן ז"ל באמרו: "הוקשה לי בזה, כי אמרו בירושלמי בסוף סנהדרין לשיבה אי אתה חוזר, אבל אתה חוזר לסחורה לפרגימטיא [וכו'] ואם ישלח המלך ויקנה משם הסוסים והרכב, סחורה היא זו, ומותר". אין זו קושיא, שהרי מה שהותר לסחורה אינו אלא דרך ארעי, כמנהג הסוחרים, אבל שיתישבו שם, כדי שיהיו שולחים לו משם הסוסים הנבחרים, לא הותר כלל.

כך עולה גם מהסברו של החינוך לטעם של רש"י (תצט):

וכבר אמר הכתוב בטעם מצוה זו שהיא לבל ישיב את העם מצרימה למען הרבות סוס וגו', כלומר שלא ישלח למצרים מעמו שיקבעו דירתם במצרים לגדל לו שם סוסים, שאין האיסור רק בקביעות דירה שם, וכמו שדרשו זכרונם לברכה [ירושלמי פ"י דסנהדרין ה"ח] לשיבה אי אתה חוזר אבל אתה חוזר לפרקמטיא.

מהי תשובת המזרחי והחינוך? מה החשש?

החשש הוא שהמלך ישלח אנשים שיגורו שם בקביעות ויעבדו בייבוא הסוסים ובגידולם. ההיתר לנסוע למצרים לצורך מסחר מוגבל לביקור ארעי ולא למגורים קבועים.

ג. הרמב"ן הקשה כאמור על רש"י והסביר את טעם האיסור והפסוק אחרת (שם):

ויתכן שדרך הכתוב, כי הזהיר לא ירבה לו סוסים אפילו מארצו ומארץ שנער או בדרך סחורה המותרת, שלא יבטח על רכבו כי רב ועל פרשיו כי עצמו מאוד, אבל יהיה מבטחו בשם אלהיו, ואחר כך הזהיר על המלך שלא ישיב את העם מצרימה שיהיו לו שם מעבדיו ומעמו שרי מקנה יושבים בערי הרכב למען הרבות סוס.

1. ביוגרפיה (פרויקט השו"ת): "רבי אליהו מזרחי נולד בקושטא בשנת ה"א ר"י (1450) לערך, ממוצא רומניוטי (היינו הרא"ם לא בא ממוצא ספרדי, אלא מתוך הקהילה התורכית הותיקה המקומית). בשנת ה"א רנ"ח (1498) הוא מונה לרב הראשי של קושטא, ולמעשה - של כל האימפריה התורכית - עותומנית. בנוסף לחכמתו בתורה למד ר' אליהו גם מדעים. פסקיו ההלכתיים התקבלו על הקהילה הרומניוטית ועל הקהילה הספרדית גם יחד. הוא קיבל את פני הגולים הספרדיים לאחר שנת ה"א רנ"ב (1492) ודאג אישית לסיעודם, לקליטתם וליישובם מחדש".

מהו טעם האיסור לפי הרמב"ן? מה היחס שבין שני חלקי הפסוק לדעתו?

להבנת הרמב"ן, האיסור להרבות סוסים הוא איסור עצמאי שאינו קשור לאיסור לשוב למצרים. בחלק השני של הפסוק התורה אוסרת על המלך להשיב אנשים למצרים כדי שיעסקו עבורו במסחר בסוסים, אך בחלק הראשון התורה אוסרת על ריבוי סוסים ללא קשר לירידה למצרים – שלא יבטח על רכבו כי רב ועל פרשיו כי עצמו מאוד, אבל יהיה מבטחו בשם אלקיו!

התבונן היטב בטעם האיסור לפי הרמב"ן ובלשונו וחשוב: האם התורה אוסרת לדעתו על הממשלה להרבות בטנקים כדי שלא תבטח בכוחה הצבאי אלא בה? טעמו של הרמב"ן מובן לך? מה החידוש בדבריו?

בעל ספר החינוך הלך כאמור בדרכו של רש"י והוסיף טעם נוסף (תצט):
 וגם שלא ירום לבבו בהרבות לו סוסים וכסף וזהב, כי הסוסים לרוב יפיים וקלותם יתגאו בהם אדוניהם.

מהו הטעם הנוסף שמוסיף החינוך? מה ההבדל בינו לטעם הרמב"ן?

ד. לאחר שנגענו בשאלת טעם הדין ננסה להתבונן בגדריו. הקושי הוא כיצד להגדיר את הריבוי האסור – המלכות צריכה הרי סוסים רבים², לצרכי תחבורה ומלחמה, וכיצד נגדיר אפוא מה נחשב כריבוי אסור ומה מותר?

נסה להתבונן בשאלה. איך היית קובע מהו הריבוי האסור?

יתכן שלא ניתן לקבוע גבול וגדר ברור: הרי ברור שהמדינה צריכה סוסים רבים לצרכי צבא ותחבורה, וגם המלך אישית צריך מספר סוסים וכדרך האנשים האמידים: סוסים שמתאימים למלחמה, לדרכים, לביקורי מלכים אחרים. והוא צריך מספר סוסים מכל סוג: כדי שהסייסים יוכלו לבחור את הסוס הכשיר ביותר למשימה, הרענן ביותר. וכך היה דרך האנשים האמידים, שהחזיקו ברשותם מספר סוסים, וכי המלך נתבע לרמת חיים נמוכה מאדם אמיד רגיל? הפסוק אוסר על ריבוי מוגזם, ריבוי שלא קשור לצרכים מציאותיים נורמליים. לפי פרשנות זו הגבול עמום ולא ברור וקשה יהיה למשל להעניש על הלאו כעל שאר הלאומים³.

2. הסוס הרי היה כלי התחבורה והמלחמה.

3. ויש בכך יתרון שכן הענשת המלך על לאו שכזה היא דבר קשה לכאורה שיפגע קשות בכבודו וביכולתו למלוך, וראה בדף 'השפעת עונשים וחטאים על תוקף המלכות'.

המשנה אומרת (סנהדרין ב, ד):

לא ירבה לו סוסים אלא כדי מרכבתו.

הגמ' מביאה ברייתא שמרחיבה ומפרשת (סנהדרין כא):

תנו רבנן: לא ירבה לו סוסים יכול אפילו כדי מרכבתו ופרשיו (אסור לו להרבות) - תלמוד לומר לו - לו אינו מרבה אבל מרבה הוא כדי רכבו ופרשיו. הא מה אני מקיים סוסים - סוסים הבטלנין. מניין שאפילו סוס אחד והוא בטל שהוא בלא ירבה - תלמוד לומר למען הרבות סוס.

הגמ' מקשה על ההו"א של הברייתא לאסור אפילו 'כדי מרכבתו ופרשיו', כיצד יתכן להעלות אפשרות שכזו? וכי יש מלכות בלא מרכבה ופרשים? ובלשונה (שם):

טעמא דכתב רחמנא לו (הוא שמוטר להרבות כדי מרכבתו) הא לאו הכי הוה אמינא אפילו כדי רכבו ופרשיו נמי לא (רש"י: בתמיה, מלכות בלא רכב ופרשים מי חשיבא?) - לא צריכא (הדרשה באה להתיר גם) לאפושי (רש"י: רכב ופרשים וסוסים, לרכוב בהרווחה ולא בצמצום).

נסה להגדיר לאור המשנה והגמ' מה נחשב כריבוי אסור ומה מותר. חזור אל האפשרות שהועלתה לעיל והקשה עליה מסוף הברייתא.

הברייתא לומדת שאסור להרבות 'אפילו סוס אחד והוא בטל', ומכאן שהגבול צריך להיות חד וברור, כזה שעוברים עליו אפילו בסוס אחד. מותר אפוא למלך להרבות סוסים 'כדי רכבו ופרשיו', והחידוש הוא שריבוי 'כדי רכבו ופרשיו' הותר גם בהרווחה, 'לא צריכא לאפושי'. אך מעבר לכך אסור להרבות 'אפילו סוס אחד והוא בטל'. הדברים מעוררי מחשבה: מהו קו הגבול החד שבין ריבוי בהרווחה כדי רכבו ופרשיו ובין אפילו סוס אחד והוא בטל? מהי הגדרת סוס בטל?

ה. המשנה מתירה אפוא למלך להרבות סוסים כדי מרכבתו ופרשיו, ולפי הגמ' החידוש בהיתר הוא היקפו הרחב, 'לאפושי', רכב ופרשים וסוסים, לרכוב בהרווחה ולא בצמצום. האיסור הוא על 'סוסים הבטלנין' ואפילו 'סוס אחד והוא בטל'. מהי הגדרת האיסור? אילו סוסים נחשבים כ'סוסים הבטלנין'? ננסה להתבונן במקרה הבא: למלך סוסים מכמה סוגים - מהירים וחזקים ופראיים למלחמה; יפים וייצוגיים לביקורים מדיניים; נוחים לרכיבה בדרכים. יש לו כמה סוסים מכל סוג כדי שלא לעייף אותם יתר על המידה, וכדי לאפשר לסייסיו לבחור את הסוס הכשיר והבריא והרענן ביותר לכל משימה. האם הדבר מותר או שהסוסים שבאורו נחשבים כ'סוסים בטלנים' 'ואפילו סוס אחד והוא בטל בלא ירבה'?

נתבונן בדברי הרמב"ם. בפירושו למשנה הוא כותב (שם):

מותר למלך להרבות סוסים כמה שירצה לרכיבת הצבא, וכן ירבה סוסים במחנהו כדי להבהיל את האויב, ולא אסר ה' עליו אלא שלא יהו לו סוסים בטלים באורוות מזומנים לרכיבתו באחד הימים, או שיעברו לפניו כדרך שעושין מלכי העמים, ואינו מותר שיהא לו זולת סוס אחד בלבד לרכיבתו כאחד האדם.

ובספר המצוות (לא תעשה שסג):

והמצוה השס"ג היא שהזהיר המלך מהרבות סוסים והוא אמרו ית' לא ירבה לו סוסים. וגדר זה שלא יהיה לו סוס רץ לפניו, ואפילו סוס אחד בטל לא יהיה אצלו אלא הבהמה שירכב עליה לבד או סוסים ששימם באורוות כדי שיהיו מוכנים למלחמה ירכבו עליהם הפרשים אבל לעצמו לא יהיה לו אלא בהמה אחת לבד.

התבונן היטב בדברי הרמב"ם: מהו גדר האיסור לדעתו? מהי הגדרת 'סוסים בטלנים' 'ואפילו סוס אחד והוא בטל'? מהי הגדרת 'כדי רכבו ופרשיו'? כמה סוסים מותר למלך להחזיק לצרכו האישי? מה הוא יענה על השאלה ששאלנו לעיל?

מדברי הרמב"ם נראה שאסור למלך להחזיק יותר מסוס אחד לצרכיו האישיים, למרות שהדבר היה מקובל אצל אנשים אמידיים – החזקת סוסים לצרכים שונים וכמה סוסים לכל צורך. הוא מדגיש זאת הן בספר המצוות והן בפירוש המשנה, 'אבל לעצמו לא יהיה לו אלא בהמה אחת לבד', ואינו מותר שיהא לו זולת סוס אחד בלבד לרכיבתו כאחד האדם. נראה שהוא מתייחס לכך ישירות בפירוש המשנה, 'ולא אסר ה' עליו אלא שלא יהו לו סוסים בטלים באורוות מזומנים לרכיבתו באחד הימים'. הרמב"ם למד זאת מסיום הברייתא האוסרת 'אפילו סוס אחד והוא בטל'. להבנתו, ההיתר של כדי רכבו ופרשיו הוא סוסים לצורך מרכבת המלך ואנשי הצבא בלבד.

בהלכותיו כותב הרמב"ם (מלכים ג, א):

ולא ירבה לו סוסים אלא כדי מרכבתו, אפילו סוס אחד פנוי להיות רץ לפניו כדרך שעושין שאר המלכים אסור, ואם הוסיף לוקה.

אתה רואה הבדל בין דברי הרמב"ם בפירוש המשנה וספר המצוות לדבריו בהלכות?

אנסה להציע הסבר אחר לברייתא: יתכן שכל עוד שהמלך משתמש בסוס מדי פעם הוא לא מוגדר כ'סוסים הבטלנים'. לכן, מותר למלך להחזיק מספר סוסים גם לצרכיו האישיים: סוסים מסוגים שונים וכמה מכל סוג, כדי לאפשר בחירה מיטבית של הסוס הכשיר והמתאים ביותר לנסיעה וכדי שלא לשחוק את הסוסים, וכשם שהיה מקובל אצל אנשים אמידיים. סוסים הבטלנים הם סוסים שאינם חלק ממאגר השימוש הפעיל, שלא מיועדים לשימושים שיש בהם צורך, וכאלו אסור

להחזיק אפילו סוס אחד. יתכן שכך עולה מדבריו בהלכות: האיסור הוא להחזיק סוס שיהיה מיועד לריצה לפני המלך ולא לרכיבה.

¶ נפגשנו לעיל עם טעם האיסור לפי הרמב"ן:

שלא יבטח על רכבו כי רב ועל פרשיו כי עצמו מאוד, אבל יהיה מבטחו בשם אלהיו. לפי טעם זה, נראה שהאיסור מתייחס גם לריבוי סוסים לצורך צבאי. כפי שראינו הרמב"ם ודאי חולק על כך, ולדעתו הריבוי של 'כדי רכביו ופרשיו' הוא סוסים לצרכי הצבא (פירוש המשנה):

מותר למלך להרבות סוסים כמה שירצה לרכיבת הצבא, וכן ירבה סוסים במחנהו כדי להבהיל את האויב.

לדברי הרמב"ם הריבוי האסור הוא ריבוי לצרכיו האישיים של המלך, ונראה שלדעתו טעם האיסור הוא טעמו של החינוך, 'וגם שלא ירום לבבו בהרבות לו סוסים וכסף וזהב'.